

PIIRTEITÄ ITÄ-SUOMEN KANSANOPETUSOLOISTA 1700-LUVULLA.

Santeri Liikkanen.

Katolinen kirkko ohjatesaan kirkon hengellisiin ja maallisiin valtpyrkimyksiin soveltuvalla tavalla ihmisten elämän vaellusta tarkoituksella laiminlöi kokonaan kansanopetuksen. Tämä oli eräs kirkon tekemiä virheitä, jota uskonpuhdistus käytti aseena katolista kirkkoa vastaan, sillä uskonpuhdistuksen aatteisiin kuului kansanopetus. Ihmisiä oli opetettava lukemaan, että he omakohtaisesti saattoivat Raamattua lukemalla omaksua uskon ja elämän ohjeeksi Jumalan tahdon ilmaukset. Näin uskonpuhdistus laski perustuksen alkuaikoina tosin sangen hitaasti leviävälle kansanopetukselle. Katolisen kirkon vuosisatojen kuluessa omalla tavallaan tekemä kasvatus työ oli juurtunut niin syväälle kansan sieluun, että uskonpuhdistuksen alulle panema kansan kasvatus- ja opetustyö otettiin vastahakoisesti vastaan. Vasta 1700-luvun loppupuolella kansanopetusasia rupeaa voittamaan alaa eri puolilla Eurooppaa. Kulttuuri- ja johtavista keskuksista kaukana sijaitsevassa Suomessakin alkavat näihin aikoihin ensimmäiset oraati kansanopetuksen vainiolla osoittaa ilahduttavia voimistumisen merkkejä.

Eräiden Suomen kirkon johtavien mesten kunniaksi on mainittava, että katolisuuden parhaimpina kukoistuskautena täällä tehtiin heikkoja yrityksiä kansanopetuksen hyväksi vastoin kirkon yleisiä periaatteita. Suomen syrjäisestä asemasta johtuen olojen kehitys kirkollisella niinkuin muillakin aloilla sai

omalaatuisen, muun maailman vastaavanlaisista oloista poikkeavan suunnan. Kirkko täällä oli lähempänä kansaa kuin muualla, eivätkä kirkon valtopyrkimykset koskaan rasittaneet väestöä siinä määrin kuin muualla maailmassa.¹⁾ Useat Suomen kirkon johtajista olivat varsin lähellä kansaa ja kielivaikeuksien takia papisto pääasiallisesti oli kotimaista.²⁾

Katolisena aikana maassamme tehdyt heikot yritykset kansanopetuksen hyväksi olivat lähtöisin siis kirkon taholta. Silloisista sivistysoloista johtui, että uskonpuhdistajain ohjelmaan kuuluva kansanopetus jäi kirkon moninaisten tehtävien piiriin, koska kirkko edelleenkin oli pääasiallinen kulttuurin kannattaja ja edistäjä. Myöskin on muistettava, että kirkko kansaa opettaessaan mukautti opetuksensa kirkon omiin tarkoituksiin soveltuvaksi. Kansanopetus ei ollut kansan opettamista siinä mielessä, niinkuin se myöhempinä aikoina on käsitetty, vaan se palveli yksinomaan uskonnollisia tarkoituksia. Oli siis aivan luonnollista, että kansan opettaminen joutui kirkon toimintapiiriin. Opetuksen päämääräksi asetettiin kristinopin totuuksien juurruttaminen kansan mieleen. Mutta kun vielä ei voida puhua mistään lukutaidosta, opetusmenetelmä oli myöhempien aikojen opetusoppien tuomitsema hedelmätön katkismuksen ulkoluku. Kuitenkin tehtiin opetusmenetelmällisiä parannusyrityksiä. Niinpä piispa Juhana Terserus (vv. 1658—64) kehitti saarnan yhteyteen liitetyn katkismuksen opetusmenetelmää. Aikaisemmin noudatetun menetelmän mukaan pappi luki saarnastuolista katkismuksesta kokonaisen kappaleen selityksineen kehoittaen seurakuntaa lukemaan jäljestä. Tämän jälkeen hän kyseli luetun johdosta ja antoi selityksiä, miten oli vastattava. Katkismuksen kappaleeseen sopivia raamatunlauseita luettiin myöskin. Lopuksi pappi meni sakaristoon, jossa nuorilta kuulusteltiin saarnastuolissa käsiteltyjä asioita. Samaa kappaletta oli harjoitettava 3—5 sunnuntaina perätysten, että se painuisi pysyvästi mieleen. Sen jälkeen voitiin siirtyä

1) *Salomies, Ilmari*, Suomen kirkon historia, s. 324.

2) *Ed.main. teos*, s. 296.

uuteen kohtaan. Tässä opetustehtävässä lukkarin tuli auttaa pappia fämän kuulustellessa opetettuja asioita. Sentähden Terserus sääsi, että lukkareiksi oli otettava lukutaitoisia henkilöitä.³⁾

V:n 1686 kirkkolain mukaan lasten vanhempien, seurakunnan lukkarin ja kappalaisen oli huolehdittava lasten opetuksesta. Lukkarin pätevyysvaatimuksista annettujen määräysten mukaan lukkarin ”pitää olla rehellinen, uskollinen ja ahkera kirjemies sekä taitava laulussa ja kirjoittamisessa, että hän kykenee niitä opettamaan seurakunnan nuorisolle”. Vaatimukset olivat nykyajan käsityksen mukaan varsin vähäiset, mutta maaperäkin, johon opetustehtävää suorittavien kylvö oli toimitettava, oli aivan karua ja muokkaamatonta. Nämä vaatimattomat opetusyrittelyt kuitenkin joltisestikin kykenivät tyydyttämään silloiselle opetukselle asetetut kirkolliset ja uskonnolliset tavoitteet. Täytettäessä virkaa, jonka haltijalle kuului opetustehtävästä huolehtiminen, kiinnitettiin aivan oikein huomiota luonteenominaisuuksiin, jotka olivat menestyskellisen viranhoidon edellytyksenä. Vaikka luonteenominaisuudet ja tehtävässä kysymykseen tulevat tiedot ja taidot olisi pitänyt asettaa virkanimityksissä ratkaiseviksi, syrjäytettiin usein tämä ja viran voi saada ylempien suosioon pääsyt henkilö, vaikka ei olisi ollutkaan toimeen sopiva. Monilla tahoilla valitettiin lukkarin virkaan otetun henkilöitä, jotka eivät olleet ensinkään tehtävänsä tasalla. Hirvensalmella esim. valitettiin v. 1758, että seurakunnan lukkari ei osannut edes kirjoittaa eikä taitanut opettaa hyvin lapsia.⁴⁾

Kun siis virkanimityksissä usein merkitsi ratkaisevasti vaikutusvaltaisten henkilöiden suosio, pyrittiin tätä moitittavaa keinoa käyttämällä saamaan tavoiteltu virka. Tällainen tapa oli hyvin yleistä erilaisiin virkoihin pyrittäessä. Niinpä 1600- ja 1700-luvuilla virkoja hakevat papitkin koettivat luvallisina ja

³⁾ *Hästesko*, A., Piirteitä Suomen kansakoululaitoksen historiasta, s. 3.

⁴⁾ Historiallinen arkisto XVII, s. 327.

luvattominkin keinoin päästä seurakuntalaisten suosioon ja sitä tietä hakemaansa virkaan.⁵⁾ Sama ilmiö esiintyy, kun pitäjiin ruvettiin ottamaan erityisiä lastenopettajia, koulumestareita. Liperissä seurakunnan kappalainen Henrik Alopæus suositteli seurakunnan koulumestariksi poikaansa Arvid Alopæusta, joka alkuaan oli aikonut pappisuralle, sillä tuloksella, että tämä valittiinkin seurakunnan koulumestariksi.⁶⁾

Lukkareille ei tavallisesti maksettu lasten opettamisesta mitään palkkaa. Eräissä pitäjissä — esim. Kangasniemellä — lukkaria vaadittiin opettamaan kristinoppia ilmaiseksi köyhille lapsille, mutta varakkaiden lasten tavaamisen ja lukemisen opettamisesta hän sai jokaisesta lapsesta eväiden lisäksi 16 killinkiä. Useissa pitäjissä, joissa oli varsinainen koulumestari, määrättiin tämän palkaksi kappa tai pari viljaa ja jokin määrä rahaa jokaiselta pitäjän talolta.

Suomen kansan lukutaidon kehittämisessä on piispa Juhana Gezelius vanhemmalla merkittävä osuus. Hänen opetustointia koskevien suunnitelmiensa pohjalta kehittyi myöhemmin aikoina maamme koululaitoksen historiassa huomattava kiertokoulu. Piispa Juhana Gezelius nuoremman aikana jatkui Juhana Gezelius vanhemman alulle panema kehitys. Tällöin oli maassamme toiminnassa lukkarinkouluja melko yleisesti. Näiden lisäksi toimi 1700-luvun alkupuoliskolla vanhemmilta ajoilta peräisin olevia maalaispedagogioita ja joissakin pitäjissä varsinaisia lastenopettajia, pitäjän koulumestareita.

1700-luvun loppupuolella pitäjien koululaitos laajenee, sillä yhä useampiin pitäjiin palkattiin koulumestari huolehtimaan lasten opetuksesta. Opetustoimen laajeneminen kaikissa tapauksissa ei suinkaan ollut osoittamassa lasten opetuksen tärkeyden oivaltamista, vaan koulumestarin ottamiseen oli velvoittamassa v:n 1762 kuninkaallinen päätös, joka tavallaan oli ensimmäinen oppivelvollisuus. Mainittu kunink. päätös vel-

5) *Suolahti, G.*, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla, s. 100.

6) *Alcenius, C. A.*, Handskrifter III, s. 298.

voitti näet pitäjät, jotka olivat niin laajoja, ettei lukkari yksin voinut hoitaa seurakunnan lasten opetusta, ottamaan erityisiä kiertäviä lastenopettajia. Jo aikaisemmin, v. 1723, annettu kunink. päätös tosin velvoitti vahemmat huolehtimaan lastensa opetuksesta, mutta säännösten väljyydestä johtui, että päätöksen toteuttaminen käytännössä jäi merkityksettömäksi. Siksi rupesi kuulumaan ääniä, että opetus oli tehtävä entistä pakollisemmaksi. Pappissäätö käsitteli asiaa valtiopäivillä 1760—62. Tuloksena oli aikaisemmin mainittu kunink. päätös v:lta 1762. Tämän mukaan pitäjiin otettavien koulumestarien piti siirtyen pitäjän yhdeltä kulmalta toiselle opettaa lapsia muutamia viikkoja kussakin lukupaikassa. Koulutoimen lähempi järjestely jätettiin pitäjänkokouksen ja seurakunnan kirkkoherran huolehdittavaksi. Nämä saivat järjestää opetusajan ja -tavan sekä muutkin koulun toimintaa koskevat asiat niin hyvin kuin parhaiten taisivat. V. 1768 kuningas Adolf Fredrik vaati maaherroja ja tuomiokapituleja antamaan lausuntonsa ja ehdotuksensa maaseudun koululaitoksen järjestämisestä paremmalle kannalle. Hallitus tahtoi erityisesti esitystä siitä, miten saataisiin varoja kouluhuoneiden hankkimiseen sekä mitä etuja voitaisiin tarjota kykeneville opettajille. Tuomiokapitulit puolestaan pyysivät kirkkoherrojen lausuntoja asiasta. Mäntyharjun kirkkoherra Zachris Cygnæus tuomiokapitulille 27 p:nä syyskuuta 1768 antamassaan lausunnossa pitää kiinteätä, yhdessä paikassa toimivaa koulua kiertävää parempana. Koulu olisi sijoitettava kirkonkylään, että papistolla olisi tilaisuus joka päivä valvoa koulun toimintaa ja myöskin lukkari voisi avustaa koulumestaria tämän työssä opettamalla mm. laulua. Kouluhuoneistokysymyksen Cygnæus ehdotti ratkaistavaksi siten, että kirkonkylässä oleva pitäjätupa olisi sopiva kouluhuoneeksi. Koulumestarin palkkauksen järjestämisen hän arveli tuottavan vaikeuksia, sillä uusiin menoihin ei suostuttu mielellään, koska entisiäkin veroja ja muita rasituk-
 sia pidettiin raskaina. Varsinkin lapsettomat, joille koulutoimesta ei koituisi mitään henkilökohtaista hyötyä, vastustivat

yrkästi kaikkia uudistuspyrkimyksiä. Kirkkoherra Cygnæus lausunnossaan ehdotti eräänlaista oppivelvollisuutta, sillä lasten kouluunpanoa ei olisi jätettävä vanhempien tahdosta riippuvaksi, vaan nämä olisi velvoitettava huolehtimaan lastensa koulunkäynnistä, jota pitäisi jatkaa niin kauan, kunnes lapsi osaa selvästi lukea kirjasta ja tehdä jonkin verran selkoa kristinopista sekä on saanut tietoja myöskin raamatunhistoriasta.⁷⁾ Kirkkoherra Cygnæuksen lausunto osoittaa tervettä käsitystä koulutoimen silloisesta järjestämisestä.

Samaan suuntaan käyviä lausuntoja antoivat mm. Tohmajärven kirkkoherra J. E. Alopæus⁸⁾ ja Padasjoen kirkkoherra Ar. Ljmatius.⁹⁾ Ilomantsin kirkkoherra And. Norrgren tuomiokapituliin 14 p:nä joulukuuta 1768 antamassaan lausunnossa pitää tärkeänä pitäjänkoulun perustamista Ilomantsiin, koska pitäjässä on paljon tietämättömiä kreikanuskoisia. Perustelussa vivahtanee pyrkimys levittää luterilaista oppia pitäjän kreikanuskoisen väestön keskuuteen. Koulun perustaminen pitäjään muutenkin oli tarpeen vaatima, sillä kirkkoherran ilmoituksen mukaan koko pitäjän talonpoikaisväestöstä vain 6 à 7 henkeä osasi oikealla tavaamistavalla lukea. Väestön heikon taloudellisen tilan tuntien hän ei pitänyt tarpeellisena erityisen kouluhuoneen rakentamista. Palkkauksen kirkkoherra Norrgren arveli järjestyvän parhaiten ylemmältä taholta annettavilla määräyksillä. Hänen ehdotuksensa koulun oppimääristä kävivät yhteen yleisesti vallalla olevien vaatimusten kanssa. Norrgren lausunnossaan ehdottaa koululle uuden tehtävän. Hän näet pitää suotavana, että koulussa opetettaisiin oppilaat piirtämään nimensä, koska tällaista taitoa talonpoikakin joutuu tarvitsemaan useassa tilaisuudessa.¹⁰⁾

Maaherrat ja tuomiokapitulit antoivat pyydettyt lausuntonsa, mutta säädetyt eivät kiinnittäneet niihin huomiota eikä

7) *Alcenius* III, s. 335 ja seur.

8) *Alcenius* III, s. 308.

9) *Alcenius* III, s. 320.

10) *Alcenius* III, s. 305 ja seur.

hallitukseen ryhtynyt asiassa enempiin toimiin, ja niin asia sillä kertaa raukesi. Mutta vv:n 1778—79 valtiopäivillä asia tulee uudelleen esille papiston aloitteesta. Aikaisemmin annettujen lausuntojen perusteella pappissäätö laati seikkaperäisen suunnitelman koulujärjestykseksi. Asia raukesi nytkin, sillä Kustaa III hylkäsi esityksen neuvonantajansa ehdotuksesta.

Vaikka valtiovallan taholta ei erikoisemmin huolehdittukaan koululaitoksen kehittämisestä, alkoi maahamme kuitenkin v:n 1762 jälkeen etupäässä yksityisten kansanopetuksen ystävien toimesta syntyä kiertokouluja. Papisto eri puolilla maatamme osoitti tässä kansallemme peräti tärkeässä asiassa lämmintä harrastusta. Samoin monet yksityiset suurten tilojen omistajat perustamalla alustalaisilleen kouluja osoittivat siten ymmärtävänsä alustalaistensa henkisiä tarpeita sekä näyttivät oikeata sosiaalista mieltä.

Itä-Suomen sivistysharrastukset olivat paljon heikommat kuin Länsi-Suomen. Tämä oli hyvin käsitettävää, sillä henkinen kulttuuri kulkee aineellisen viljelyn kanssa rinnan. Länsi-Suomi lähempänä sivistyksessä Suomea edellä olevia maita sai sivistyksellisiä vaikutuksia ulkoapäin. Kansan lukutaito 1600-luvun lopulla Itä-Suomessa oli heikko. Niinpä Viipurin konsistori lausunnossaan 10 p:nä maaliskuuta 1687 tunnustaa, että Savossa, Rautalammilla ja Karjalassa oli muutamia seurakuntia, joissa vain yksinkertaisesti osattiin lukea muutamia tärkeimpiä pääkappaleita.¹¹⁾ Yrityksiä asiantilan korjaamiseksi tehtiin. Niinpä piispa Pietari Bjugg, joka nimitettiin Viipurin piispaksi v. 1642, koetti saada kansan lukutaitoa kohotetuksi asettamalla ehtooliselle pääsemisen ja avioliittoon vihkimisen ehdoksi samat vaatimukset kuin muuallakin, vaikka sattuneet tapaukset osoittavat, ettei vaatimuksista aina pidetty tiukasti kiinni. Annettujen määräysten johdosta oli lukutaidon opettamisen alaa laajennettu, koska Jääsken, Rannan ja Äyrä-

¹¹⁾ *Vikman, K. O.*, Suomen kansan lukutaidon synty ja kehitys Ruotsinvallan aikana. s. 143.

pään rahvas anoi v:n 1686 valtiopäivillä, että heidän lapsensa vapautettaisiin opettelemasta lukemaan kirjasta.¹²⁾

Ison vihan vaikutukset olivat kansan uskonnollista ja siveellistä elämää rappeuttavat, sillä tällöin kitkeytyi paljon edellisenä aikana suurella vaivalla kansan mieliin juurrutettua oppia. Kansan siveellisen tilan huonontuminen on pappien huolestuneiden, tuomiokapitulille lähettämien kirjelmien aiheena Uudenkaupungin rauhaa seuranneina vuosina. Esim. Pyhtään kirkkoherra And. König valittaa v. 1727, etteivät seurakuntalaiset välitä kristinuskosta vähääkään.¹³⁾

Jos kirkkolain määräysten mukaan koetti huolehtia seurakuntalaisten kristinopin taidosta kuulustelemalla heitä ennen vihkimistä, rupesivat avioliittoon pyrkivät viettämään yhdyselämää ilman vihkimistä. Vieläpä tällaiset henkilöt tahallansa koettivat häiritä pappien toimintaa kristillisen elämän levittämisessä, niinkuin Säämingin kirkkoherra Paul Krogius valitti.¹⁴⁾

Jos ei Isoa vihaa edeltävänä aikana ollut liikoja kirjoja, oli niiden puute sen jälkeen aivan huutava. Juvan kirkkoherra Henr. Poppius ilmoittaa 8 p:nä elokuuta 1722 tuomiokapitulille, että nuorisoa on täytynyt aapisten ja katkismusten puutteesta opettaa ulkomuistista. Asian korjaamiseksi hän pyysi tuomiokapitulilta 3 tusinaa katkismuksia.¹⁵⁾ Valtiovaltakin oli kiinnittänyt kirjojen puutteesta aiheutuvaan opetustyön heikentymiseen huomiotaan, sillä valtiosäädyt lahjoittivat aapisia ja katkismuksia käytettäväksi nuorison opettamiseen. Kiteen kirkkoherra Henrik Vinter pyysi v. 1724 tällaisia valtiosäätyjen lahjoittamia kirjoja.¹⁶⁾

Papiston ponnistelut kansanopetuksen hyväksi eivät tavanneet aina otollista maaperää. Äsken mainittu Kiteen kirkkoherra muutamia vuosia myöhemmin — v. 1730 — valittaa rahvaan opetuksen menestyvän huonosti uutusteristä yrityksistä

¹²⁾ Alopæus, M. J., Borgå Gymnasii historia, s. 452.

¹³⁾ Alcenius III, s. 48.

¹⁴⁾ Alcenius III, s. 78.

¹⁵⁾ Alcenius III, s. 10.

¹⁶⁾ Alcenius III, s. 31.

huolimatta. Opetustyössä tarpeellisten kirjojen hankkimiseen kansa oli myös hidas ja haluton.¹⁷⁾ Samanlaisen valituksen teki Abr. Poppius Juvalta v. 1752. Sielläkään ei välitetty aikaisemmin mainitusta piispa Bjuggin määräyksestä, että avioliittoon vihittävien oli osattava lukea, sillä — niinkuin Poppius tiedoittaa Juvalta — nuoret parit, joita ei voitu vihkiä huonon lukutaidon tähden, koettivat ennaaikaisen yhdyseämän kautta pakottaa vihkimiseen.¹⁸⁾

Ison vihan rauhattomina vuosinakin eräät papit koettivat huolehtia opetuksesta. Niinpä Virolahdella pastori Kaarle Fornæus oli opettanut mikäli rauhattomat ajat sallivat.¹⁹⁾

Porvoon hiippakunnassa 1700-luvun alkupuolella oli vain harvoja pitäjiä, joissa maksettiin palkkaa erityiselle koulumestarille. Monissa pitäjissä lasten opetuksesta ei tullut mitään sen vuoksi, että lukkaritkaan velvollisuudestaan huolimatta eivät kyenneet opettamaan. Iitin kirkkoherra Arv. Paulinus valitti v. 1722, että seurakunnan lukkari on vanha ja heikko eikä ole myöskään pitäjäntupaa, johon nuorisoin voisi koota.²⁰⁾ Savitaipaleella taas päinvastoin olisi ollut kelvoinen luku- ja kirjoitustaitoinen lukkari, joka oli pastori Heintziuksen sisarenpolka, mutta opettamisesta ei tullut mitään jo aikaisemmin mainitusta aapisten, katkismusten ja virsikirjojen huutavan puutteen takia.²¹⁾

Ristiinan pitäjä oli eräs niistä pitäjistä, joihin oli otettu erityinen koulumestari lapsia opettamaan. Siellä mainitaan olleen sellainen jo v. 1702. Mutta opetustyö ei näytä kantaneen hedelmää, sillä v. 1736 todettiin, että suurin osa seurakunnan nuorisosta ei osannut lukea eikä tehdä selkoa kristinopista. Tämä ei liene kuitenkaan ollut koulumestarin syytä, vaan huonoon tulokseen oli ilmeisesti vaikuttanut Ison vihan kaikkialla tuntuvat haitat. Kolmen vuoden kuluttua pidetyssä rovastin-

17) *Alcenius* III, s. 67.

18) *Alcenius* III, s. 217.

19) *Alcenius* III, s. 67.

20) *Alcenius* III, s. 10.

21) *Alcenius* III, s. 15.

tarkastuksessa ilmoitettiin, ettei pitäjässä ollut varsinaista koulumestaria. Lasten opetuksesta huolehtiminen oli kokonaan jäänyt vanhempien harrastuksen varaan. Eräs kuudennusmies — Lyytikäinen nimeltään — oli maksusta opettanut lapsia ja hän oli edelleenkin halukas sen tekemään.²²⁾

Kun Daniel Juslenius tuli v. 1735 Porvoon piispaksi, ryhtyi hän tarmokkaasti parantamaan hiippakuntansa oloja. Ison vihan siveellisesti turruttava vaikutus kuvastui papistonkin elämässä. Hiippakunnassa oli useita pappeja, jotka eivät ainoastaan lyöneet laimin tehtäviänsä seurakunnan opettajina ja sielunhoitajina, vaan myös omalla elämällensä saivat aikaan julkista pahennusta.²³⁾ Juslenius ryhtyi tarmolla parantamaan laiminlyötyä lukutaidon opetusta. Piispantarkastuksissa otettiin selkoa seurakuntalaisten lukutaidosta. V. 1737 toimituissa piispantarkastuksissa todettiin, että luku- ja kristinopintaito useissa Savon pitäjissä oli sangen heikko. Niinpä seurakuntalaisten käsitykset kristinopista olivat hataria Pieksämäellä, Kangasniemellä, Hirvensalmella, Leppävirralla ja Kerimäellä.²⁴⁾ Mutta oli sellaisiakin pitäjiä, joissa tarkastajat olivat tyytyväisiä. Yleensä syrjäseutujen asukkaat olivat takapajulla lukutaidossa. Toisin paikoin, kuten esim. Nastolassa, pantiin merkille, että nuoriso osasi hyvin, mutta vanhan väen taito oli heikko. Vehkalahdella ja Virolahdella tarkastajat olivat tyytyväisiä seurakunnan lukutaitoon yleisesti, kun taas Säkkiärvellä pantiin merkille vanhemman väen taito.²⁵⁾ Kuitenkin on huomattava, että tarkastuspöytäkirjat eivät aina anna objektiivista kuvaa, sillä tarkastustilaisuudessa seurakunnan hyvin arvosteltu lukutaito saattoi seurakunnan omalta pailta saada päinvastaisen arvostelun.

Edistääkseen lukemisen opetusta Juslenius teki v. 1740 hiippakunnan papiston valtiopäivävalituksiin esityksen, että

²²⁾ *Alcenius VIII*, s. 105.

²³⁾ *Pietilä, Antti*, Daniel Juslenius II, s. 94 ja seur.

²⁴⁾ *Alcenius VIII*, s. 96 ja seur.

²⁵⁾ *Alcenius III*, s. 96.

suurimpiin seurakuntiin olisi saatava erityinen lastenopettaja, koska lukkarit eivät aina ehtineet pitää huolta tarpeellisesta opetuksesta.

Tuomiokapituli kiertokirjeissään muistuttaa papistoa valvomaan, että opetustoimesta annettuja säädöksiä noudatetaan. Niinpä 5. 1736 kehoitetaan kunink. päätökseen (22. 10. 1723) nojautuen toimittamaan vanhemmat, jotka laiminlyövä lastensa opetuksen, 1 taalarin 16 kupariäyrin sakkoon. Kuudennusmiesten on perittävä sakot ja ne on käytettävä köyhien lasten opettamiseen sekä tarpeellisten kirjojen ostamiseen.²⁶⁾ Edellisenä vuonna oli tuomiokapituli 12. 12 päivätyssä kiertokirjeessään muistuttanut, ettei lukkariksi saanut ottaa henkilöä, joka ei omannut K.L. 24 luv. 31 §:ssä säädettyjä ominaisuuksia ja taitoja. Jos toimessa oli lukkareita ilman tuomiokapitulin valtakirjaa, täytyi sellaisesta ilmoittaa ja samalla oli ilmoitettava hänen taidostaan.²⁷⁾

Kaikista kansansivistyksestä huolehtivien ponnisteluista huolimatta Itä-Suomen väestö pysyi kylmäkiskoisena asialle. Tämä ilmeni siinä välinpitämättömyydessä, jolla itäsuomalaiset talonpojat panivat lapsiansa kouluihin, joista oli mahdollisuus päästä pitemällekkin opintieillä. V:n 1755 ylioppilasluetelon mukaan oli viipurilaisessa osakunnassa vain 1 porvarinpoika Loviisasta ja 1 talonpojanpoika Rautalammilta. Kuitenkin mainittu osakunta oli alueellisesti laaja, koska se käsitti koko Itä-Suomen Päijännettä ja Kyminjokea myöten. Itä-Suomen talonpoikaisväestön haluttomuus lastensa kouluttamiseen johtui vanhasta perinäistavasta, jonka mukaan Itä-Suomen talonpoikaisväestö pysyttäytyi erillään maakunnan säätyläisistä ja heidän sivistysharrastuksistaan eläen omaa alkeellista elämäänsä.²⁸⁾

Väestön jopa vihamielinen suhtautuminen sivistyspyrkimykseen ilmeni usein pitäjänkoulun perustamisen yhteydessä.

²⁶⁾ *Hornborg, J. A., Domkapitlets i Borgå Cirkulärbref, s. 14.*

²⁷⁾ *Hornborg, e.m.t., s. 103.*

²⁸⁾ *Suolahti, e.m.t., s. 39.*

Vanhemmat, jotka tahtoivat kouluttaa lapsiaan, saattoivat joutua ivailun ja pilkan alaiseksi. Kenties kouluttamispyrkimyksissä oltiin huomaavinaan oman sosiaalisen piirin vieroksumista. Luumäellä kirkkoväärti ivaili talonpoikien säestämänä erästä isäntää, joka oli pannut poikansa äskettäin perustettuun (n. 1750 vaiheilla) pitäjänkouluun sanoen: "Huomena sinun poicas sarna, coscas panit händä scoulun."

Pitäjänskoulun perustamisesta tavallisimmin koetettiin päästä vetoamalla köyhyyteen ja raskaihin veroihin. Mutta ei tyydytty vain vastustamaan uuden koulun perustamista, vaan toisinaan tahdottiin lakkauttaa aikaisemmin perustettu koulumestarin virka tarpeettomana, koska koulumestarit muka laiminlöivät velvollisuuksiansa ja olivat vähätietoisia sekä opetustoimeen kykenemättömiä. Luvattua palkkaa ei aina maksettu koulumestareille, vaan kaikenlaisilla syillä koetettiin siitä vapautua. Saattoipa seurakunnan kirkkoherrakin asettua pitäjäläisten puolelle tällaisessa asiassa. Mutta tämä ei johtunut asianomaisen vihamielisyydestä koulua kohtaan. Koulun vastaisen menestyksen takia tällaista ilmeni, kuten Rantasalmella sattunut tapaus osoittaa.²⁹⁾ Pieksämäellä haluttiin niin ikään lakkauttaa koulumestarin toimi.³⁰⁾ Maaherra Ramsay keväthalvella 1773 tekemällään virkamatkalla sai kuulla valituksia koulumestareita vastaan ja vaatimuksia, että koulumestarit oli pantava viralta. He olivat valittajien mielestä tarpeettomia, sillä harvoin heidän luokseen lähetettiin lapsia opetettavaksi, ja jos lapset olivat opetuksen tarpeessa, katsottiin, että lukkarit tai vanhemmat itse voisivat heitä opettaa. Hyvin usein ilmeni vastahakoisuutta lasten kouluun panemisessa. Leppävirran koulumestari Aksel Oxman, joka oli valittu toimeensa v. 1754, valitti jo seuraavana vuonna, että monet laiminlöivät velvollisuutensa lähettää lapsensa kouluun, vaikka koulumestarin virasta päätettäessä oli määrätty 10 taalarin sakko niille, jotka eivät huolehdi lastensa kouluttamisesta. Monet lapsista

²⁹⁾ *Alcenius* III, s. 96 ja seur.

³⁰⁾ *Alcenius* VIII, s. 106.

olivat koulussa vain lyhyen ajan, joten koulumestari katsoi työnsä menevän hukkaan samoin kuin hän menetti hänelle joka lapselta palkaksi luvatut 6 taalaria rahaa.³¹⁾ Koulujen vastustajat valituksissaan vetosivat kirkkolakiin, joka velvoitti lukkarin opettamaan seurakunnan lapsia. Porvoon valtiopäivillä v. 1809 anoivat valtiopäivämiehet Petter Johan Hoffrén Leppävirroilta, lautamies Henrik Ullgrén Pielisjärveltä ja talollinen Petter Haaranen Tohmajärveltä koulumestarien virkojen lakkauttamista vedoten juuri tähän kirkkolain määräykseen. Heidän mielestensä lukkarien palkat olivat siksi hyvät, että he voisivat toimittaa koulumestarinkin toimet, jotka heille lain mukaan kuuluivatkin. Kateuskin saattoi olla syynä koulumestarin viran lakkauttamisvaatimukseen: pelättiin, että toiset hyötyivät toisten kusannuksella. Lapsettomat perheet kieltäytyivät maksamasta koulumestarin palkkaa sillä syyllä, etteivät he olleet antaneet suostumustaan koulumestarin palkkaamiseen, koska heillä koulumestarista ei ollut mitään hyötyä. Sul-kavalla 8. 12. 1793 perustettaessa pitäjänkoulua eräs pitäjäläisistä huomautti, ettei hänellä ollut lapsia eikä hän siis tarvinnut koulua.³²⁾ Toisissa pitäjissä oltiin varovaisempia ja koetettiin asettaa koulusta aiheutuvat rasitukset siitä hyötyvien kannettavaksi. Niinpä Iitissä v. 1876 käsiteltäessä pitäjänkokouksessa koulumestarin ottamista pitäjään koulumestari pää-tettiin ottaa ehdolla, että vain ne, jotka panevat lapsensa kouluun, maksavat palkan keskinäisen sopimuksen perusteella.³³⁾ Talonpoikaisväestön taloudellisia rasituksia aiheuttavien päätösten teossa, jollainen oli juuri koulumestarin ottaminen pitäjään, vaikutti ratkaisevasti vuodentulo. Huonoina vuosina koetettiin vetäytyä täyttämästä aikaisemmin parempina vuosina tehtyjä päätöksiä ja lupauksia. Näin tapahtui mm. Kiteellä, jossa pitäjänkokouksessa 1. 5. 1764 käsiteltiin kysymystä, miksi seurakunnan jäsenet eivät ole panneet lapsiaan oppiin ja kir-

³¹⁾ *Alcenius* III, s. 247 ja seur.

³²⁾ *Alcenius* III, s. 374 ja seur.

³³⁾ *Alcenius* III, s. 300.

janlukuun pitäjän koulumestarin Mikael Modigin luo. Pitäjäläiset valittivat, ettei mainittu henkilö ollut kyllin taitava lastenopettaja, mutta useat jättivät lapsensa kouluun panematta sen tähden, että kallis aika ja elintarpeiden puute oli esteenä, vaikka heillä muuten olisi ollut halu lastensa kouluttamiseen. Monien seurakuntalaisten täytyi elättää itseään ja lapsiaan petulla ja sammalilla.³⁴⁾ Lasten kotoisissa askareissa antama apu oli myöskin näiden kouluun panemisen esteenä. Tällä perusteella kiteeläiset syyskäräjillä 1730 vastustivat koulua. Lapilla ei ollut aikaa käydä koulua sen hyödyn tähden, mikä heistä oli taloudessa.³⁵⁾

Maaperä ei ollut suotuisa kansanopetusasialle. Väestö, joka kiinnitti huomionsa ensi sijassa asian taloudelliseen puoleen käsittämättä, että talonpoikaisen väestön henkinen nousu tulisi aikanaan vaikuttamaan taloudelliseenkin vaurastumiseen, oli yleensä kouluja vastaan. Kun tällainen mieliala sai jonkinlaista tukea maaherra Ramsayn toimenpiteistä, merkitsi se alkaneen kehityksen pysähtymistä. Hän aikaisemmin mainitulla tarkastusmatkallaan pani viralta tuomiokapitulien hyväksymät koulumestarit Pieksämäellä, Leppävirroilla, Rantasalmella, Puumalassa, Liperissä ja Tohmajärvellä. Liperin koulumestari Arvid Alopæus valitti tuomiokapituliin maaherran toimenpiteistä. Tuomiokapituli vedottuaan kuninkaaseen, joka 12 p:nä lokakuuta 1773 kumosi Ramsayn määräykset toistaiseksi, lähetti 20 p:nä lokakuuta 1773 kiertokirjeen, jossa tuomiokapituli ilmoitti, että kuningas oli vaatinut maaherra Ramsaylta selitystä ja määrännyt koulumestarit täyttämään opetusvelvollisuutensa sekä nauttimaan palkkansa edelleen.³⁶⁾ Kuningas lähetti tuomiokapitulille 18 p:nä helmikuuta 1774 kirjelmän, jossa oikeuden kautta papiston läsnäollessa käskettiin tutkia koulumestarien asia perinpohjin. Tällainen tutkimus toimitettiin Puumalassa 9 p:nä joulukuuta 1774.

³⁴⁾ *Alcenius* III, s. 271 ja seur.

³⁵⁾ *Alcenius* III, s. 67.

³⁶⁾ *Hornborg*, e.m.t., s. 221.

Pitäjänskoulun perustamiskysymys herätettiin usein piispan-tarkastuksessa. Rantasalmella, joka on eräs niistä Savon pitä-jistä, joissa pitäjän koulumestari ensinnä toimi, päätettiin piis-pantarkastuksessa 8 p:nä helmikuuta 1728 ottaa koulumestari pitäjään. Pitäjäläiset sitoutuivat maksamaan hänelle palkkaa joka talolta kappan viljaa ja äyrin rahaa hopeana. Koulumestari kuitenkin tuli pitäjään vasta v. 1733. Piispan suosittamana virkaan otettiin Myrskylän lukkari Anders Möörberg. Aikai-semmin tehdystä päätöksestä huolimatta pitäjässä ei oltukaan enää halukkaita ottamaan lastenopettajaa. Seurauksena oli alunpitäen rettelöitä pitäjäläisten ja Möörbergin välillä. Pitäjä-läiset kieltäytyivät maksamasta palkkaa opettajalle, ja lapsia tuli kouluun vain nimeksi. Möörberg nähtävästi ei onnistunut opettajatehtävässään, koska osa pitäjäläisistä kieltäytyessään maksamasta palkkaa hänelle vetosi siihen, että kirkkoherra ja hänen puolisonsa olivat kieltäneet sitä tekemästä. Asiat kär-jistyivät niin pitkälle, että kaksi kuudennusmiestä nimismiehen ja muutamien muiden miesten seurassa tuli häntä häätämään pois asunnosta.³⁷⁾

Koulun toiminnassa tuli keskeytys lähes parinkymmenen vuoden ajaksi, sillä vasta 14 p:nä huhtikuuta 1755 otettiin kih-lakunnanoikeuden istunnossa pitäjään koulumestariksi eron saanut vänrikki Hans Henrik Spåra.³⁸⁾ Palkaksi hänelle mää-rättiin kappa viljaa joka talolta ja torpalta, mutta rakuunat ja sotilaat vapautettiin kokonaan palkanmaksusta. Sisäänkirjoi-tusmaksua piti suorittaa 24 kupariäyriä jokaiselta kouluun tule-valta lapselta. Kouluun otettaville ei asetettu mitään ylintä ikä-rajaa, vaan sinne sai mennä jo varsinaisen kouluiän sivuutta-needkin. Että opinhaluinen vanhempi väki, joka ei enää men-nyt kouluun oppia saamaan, saisi opetella kirjoitustaitoa, pää-tettiin, että tähän halukkaat saivat tilaisuuden koulumestarin johdolla sopimalla asiasta tämän kanssa. Jonkinlaista koulun-käymispakkoakin ajateltiin, koskapa määrättiin niille, jotka jät-

³⁷⁾ *Alcenius* III, s. 96 ja seur.

³⁸⁾ *Alcenius* III, s. 369.

tävät lapsensa pois koulusta, 10 taalarin sakko. Oppimääränä koulussa oli aapisen ja katkismuksen oppiminen sisältä ja ulkoa sekä kyky lukea virsikirjaa.³⁹⁾ Kouluhuoneena voitiin tuomarin suostumuksella käyttää käräjähuonetta, milloin oikeus ei istunut. V:n 1768 käräjillä keskusteltiin erikoisen koulutalon rakentamisesta, mutta sitä pidettiin tarpeettomana ja lisäksi valitettiin tiukkaa raha-aikaa ja raskaita veroja. Siksi toivottiin saatavan edelleenkin käyttää käräjähuonetta koulutarkoituksiin kuten siihenkin saakka. Ennalleen asia jäikin tuomarin antaessa suostumuksensa.

Pitäjän koulutoimi laajeni, sillä Spåralle otettiin v. 1775 apulaiseksi suutarinpoika Johan Fredrik Hörning. Hän oli aikaisemmin toiminut Nilsin kappelin koulumestarina v:sta 1771. Kuopion kirkkoherran 24 p:nä marraskuuta 1774 antaman todistuksen mukaan Hörning oli hoitanut sekä koulumestarin että lukkarin virat hyvin.⁴⁰⁾ Mutta Spårakaan ei saanut toimia häiriötä. V. 1764 suuri osa pitäjäläisistä näet kieltäytyi maksamasta hänelle palkkaa väittäen, että koulumestari oli otettu ilman heidän suostumustaan. Myöskään ei annettu suurta arvoa koulumestarin taidolle, koskapa väitettiin, että jokainen voi opettaa lapsiaan kotonaankin.⁴¹⁾

Hörning oli eräs niitä vaatimattomista oloista lähteneitä mihiä, joiden varojen puutteessa on pitänyt keskeyttää opiskelunsa ja on täytynyt ryhtyä ansiotyöhön. Hän oli v. 1774 tullut Rantasalmen triviaalikouluun opintojaan jatkamaan, mutta varojen puutteessa hänen oli kuitenkin erottava koulusta puolitoistavuotisen opiskelun jälkeen. Ja kun hänelle tarjottiin koulumestarin toimi Rantasalmella, otti hän sen vastaan. Siten hän saattoi olla yhteydessä laitoksen kanssa, joka voi avata hänelle mahdollisuuden korkeampaan opetustoimeen kuin pitäjän koulumestarin. Syyslukukaudella Hörning piti koulua kolmessa eri paikassa pitäjää, mutta seuraavina vuosina koulu

³⁹⁾ *Alcenius* III, s. 369.

⁴⁰⁾ *Alcenius* III, s. 370.

⁴¹⁾ *Alcenius* VIII, s. 110.

toimi vain yhdessä paikassa, tavallisesti Osikonmäen kylässä, jossa Hörning asui.

Rantasalmen kouluoloja oli pyritty kehittämään organisatorisestikin. Jo ennen Hörningin tuloa koulumestariksi koululle oli laadittu ohjesääntö. Opettajan oli pidettävä diariota, johon piti merkitä koulussa olevien oppilaiden nimet sekä heidän edistymisensä koulussa käyttäen kolmea eri edistysastetta, nim. 1:ksi hyvin lukevat, 2:ksi tavaavat ja 3:ksi huonommin tavaavat. Ohjesäännön määräyksen mukaisesti joka lukukauden lopussa oli pidettävä tutkinto seurakunnan jonkun papin läsnäollessa.

Hörning laajensi keväällä 1782 toimintapiiriään alkaen silloin opettaa Heinäveden kappelissa. Kouluvuoden työ jakautui kahteen jaksoon kuten nykyäänkin. Kevätkauden työ koulussa aloitettiin tavallisesti tammikuun alussa ja se jatkui aina juhannukseen saakka. Kevätkauden työaika oli siis huomattavasti pitempi nykyistä kevätlukukautta. Syksyllä taas syyskuussa aloitettu koulutyö jatkui joulukuun saakka.⁴²⁾ Lukuvuoden työaika oli kunkin pitäjän määrättävissä oleva asia. Juuri mainittu työaika oli Hörningin pitämässä koulussa. Kansanopetukselle lämmentyneet yrittivät eri tavoin saada kouluatetta leviämään sellaisiinkin pitäjiin, joissa koulua vielä ei ollut. Niinpä Hörningille annettiin tilaisuus opettaa muutamia kuuksia Sulkavalla. Näin koetettiin pitäjäläisiä saada omakoh- taisten kokemusten perusteella vakuuttuneiksi koulun tarpeelli- suudesta ja hyödyllisyydestä. Sulkavaan nähden tarkoitus saavutettiin ja pitäjään päätettiin perustaa koulumestarin virka.

Hörning jatkoi opiskeluaan ja pääsi myöhemmin ylioppi- laaksi. Hän jatkoi opetustointaan eri pitäjissä toimien myös- kin apulaispappina. Hänellä oli erikoinen into opettaa latinaa. Tästä hänen latinan opettamisinnostaan, missä vain siihen oli tilaisuus, on huvittava kasku, joka toisaalta osoittaa, ettei hän

⁴²⁾ Tidskrift utg. af Pedagogiska föreningen i Finland 1883.

opetuksessaan varsin pitkälle päässyt. Hänen opetuksensa rajoittui aina samaan. Hän näet halusi kuulijoilleen opettaa sacramentum-sanan taivutusta. Tämä tapahtui aina seuraavasti: "Sacramentum, se on yksi latinainen sana ja sen genitivus on sacramenti ja sen dativus on sacramento; olis sitte vielä kolme kaasusta, mutta ne jätetään toistaseksi."⁴³⁾

Rantasalmen koulutoimi ei saanut jatkua häiriöittä, vaan siellä oli vielä myöhemminkin riitaisuuksia koulumestarin toimesta. Spåran kuoleman jälkeen ruvettiin väittämään, ettei pitäjä koskaan ollut valinnut Hörningiä pitäjän koulumestariksi. Tarkoituksena oli jättää lasten opettaminen pitäjän lukkarin ja pitäjän taitavimpien miesten huoleksi. Riita asiasta johti pitäjäläisten valitukseen aina kuninkaaseen asti, mutta kuningas antoi 5 p:nä kesäkuuta 1791 hylkäävän päätöksen.⁴⁴⁾

Kuopio oli myös ensimmäisiä Savon pitäjiä, johon otettiin erityinen lastenopettaja. Siellä näet piispantarkastuksessa 19 p:nä tammikuuta 1738 päätettiin ottaa useimpien pitäjänmiesten suostumuksella koulumestariksi vänrikki Alex Monthan. Palkaksi luvattiin joka talolta kappa viljaa.⁴⁵⁾ Tämänkin koulun kohtalo oli sama kuin monen muun senaikaisen pitäjänkoulun: jonkin aikaa toimittuaan se näyttää lopettaneen työnsä. Mutta sitten kouluasia taas tuli uudelleen esille, sillä pitäjänkokouksessa 22 p:nä syyskuuta 1753 oli koulumestarin palkkaaminen käsiteltävänä. Palkkaa suostuttiin maksamaan kappa viljaa savulta ehdolla, että koulumestari työskentelee 2 kuu-kautta jokaisessa ruodussa. Lastenopettajaksi otettiin ylioppilas Jac. Joh. Holst.⁴⁶⁾

Pitäjänkoulujen perustamisyrittäyksistä huolimatta monet pitäjät eivät pitäneet niitä tarpeellisina. Niinpä v. 1745 useat pitäjät olivat ilman koulumestaria. Mainittuna vuonna pide-tyissä piispantarkastuksissa ei näet mainita mitään pitäjän pe-

⁴³⁾ Helsingfors Tidningar 1850, N:o 30.

⁴⁴⁾ *Alcenius* III, s. 372.

⁴⁵⁾ *Alcenius* VIII, s. 98.

⁴⁶⁾ *Alcenius* III, s. 237.

dagogeista Kangasniemellä, Tohmajärvellä, Rantasalmella, Liperissä, Nurmeksessa, Kiteellä, Pielisjärvellä, Kesälahdella, Elimäellä, Puumalassa, Sulkavalla ja Joroisissa. V. 1752 ei ollut vielä koulumestaria Tohmajärvellä, Kesälahdella, Kiteellä, Liperissä, Kaavin kappelissa ja Pielisjärvellä.⁴⁷⁾

Puumalaan otettiin talvikäräjillä v. 1755 pitäjän koulumestariksi Israel Ithimæus. Täälläkin pantiin toimeen eräänlainen pitäjää koskeva oppivelvollisuus, sillä määrättiin 10 hopeataalarin sakko niille vanhemmille, jotka eivät pane lapsiansa kouluun, ennenkuin lapsi on täyttänyt 12 vuotta. Ithimæus näyttää olleen kelvoinen opettaja, sillä hänen opetustaan kiitettiin piispantarkastuksessa v. 1768.⁴⁸⁾ Mutta hänkin sai kokea väestön mielialojen vaihteluja kouluasioissa. Nytkin kävi niinkuin monessa muussa paikassa, että koulumestari ei saanut palkkaansa viran perustamisen yhteydessä tehdyistä päätöksistä huolimatta. Ithimæuksen täytyi valittaa lääninrovastille, ettei hänelle ollut maksettu luvattua palkkaa. Tuomiokapitulin puututtua asiaan se järjestyi ja Ithimæus sai 9 p:nä loka-kuuta 1771 toimeensa valtakirjan, jota hänellä ei vielä tähän asti ollut. Sen jälkeen asiat näyttävät kulkeneen rauhallisesti. Rovastintarkastuksessa v. 1777 pitäjäläisillä ei ollut mitään muistuttamista Ithimæusta vastaan.⁴⁹⁾

Leppävirralla oli koulumestari vuotta ennen kuin Puumalassa. Siellä näet pitäjänkokouksessa v. 1754 valittiin koulumestariksi lukkarinpoika Akseļ Oxman.⁵⁰⁾

Pieksämäki sai ensimmäisen koulumestarinsa samoihin aikoihin. Täällä valittiin koulumestariksi Johan Gunmelin v. 1757. Hänen tehtävänään oli opettaa tavaamista ja sisälukua, mikä katsottiin tarpeelliseksi, koska lukutaito pitäjässä oli huonolla kannalla. Kun koulumestarin palkkaus yleensä oli varsin heikko, voitiin tälle antaa jokin sivutehtävä, josta maksettava

47) *Alcenius* VIII, s. 134.

48) *Alcenius* VIII, s. 108.

49) *Alcenius* VIII, s. 135.

50) *Alcenius* III, s. 247 ja seur.

palkkio hieman auttoi palkkausta. Toisaalta asia saattoi olla niinkin, että siten saatettiin varsinaista koulumestarin palkkausta pitää mahdollisimman alhaisena. Niin Gummelinkin otettiin myöhemmin pitäjäntuvan lämmittäjäksi. Pieksämäellä kävi niinkuin monessa muussa pitäjässä. Koulumestarin toimintaan ei oltu tyytyväisiä ja niin tahdottiin lakkauttaa koko virka. Tyytymättömyys koulumestarin toimintaan oli opetustyötä vastustavilla pitäjäläisillä useinkin tekosyynä. Tällä tavoin koetettiin päästä kokonaan tarpeettomaksi katsotusta koulumestarin virasta. Mitä tulee Gummeliniin, niin tässä tapauksessa pitäjäläisillä oli aihetta valittamiseen, sillä Gummelinin elämä ei ollut lastenopettajalta vaadittavan nuhteeton, vaan se oli monella tavalla moitteenalainen. Hän käyttäytyi sopimattomasti pitäjän rovastia kohtaan ja juopotteli. Tuomiokapituli erottikin hänet virasta v. 1771.

Kesälahdella valittiin pitäjänkokouksessa 27 p:nä helmikuuta 1763 lastenopettajaksi lukkari Joh. Björkman. Kokouksessa kävi ilmi, ettei pitäjän lukkari voinut antautua lasten opettamiseen asian tärkeyden vaatimalla tarmolla, koska hänen pienet ja riittämättömät tulonsa pakottivat hänet ryhtymään muihinkin toimiin. Sen tähden esitettiin v:n 1762 kunink. päätökseen nojautuen, että pitäjään olisi otettava erityinen koulumestari. Osa pitäjäläisistä kuitenkin vastusti asiaa. He myönsivät kyllä opettajasta olevan hyötyä, mutta menojen vuoksi he eivät katsoneet voivansa suostua. Lopulta kuitenkin päästiin yksimielisyyteen ja pitäjän koulumestariksi valittiin mainittu Björkman. Lasten piti käydä koulua niin kauan, kunnes he olivat oppineet lukemaan puhtaasti sisältä.⁵¹⁾

Hirvensalmelle otettiin koulumestari samana vuonna kuin Kesälahdellekin. Ensimmäisenä täällä koulumestarin virkaa hoiti ylioppilas Joh. Lyra. Pitäjänapulainen G. Vikman suosui valvomaan koulun toimintaa ja lupasi valmistaa ehtoollis-

⁵¹⁾ *Alcenius* III, s. 350 ja seur.

selle aikovia sekä johtaa heitä sanan oikeaan ymmärtämiseen.⁵²⁾

Pielavedellä toimi v:sta 1766 lastenopettajana Johan Venäläinen I. Veman.

Liperissä tahdottiin, että koulumestarina pitäjässä pitäisi olla pappi, sillä, kun seurakunta oli laaja, tarvittiin useita pappeja. Koulumestari-pappi voisi saarnata pitäjäläisille ja toimittaa muita papillisia tehtäviä pitäjän eri kulmilla. Palkkaa suostuttiin maksamaan 2 kappaa jyviä ja 3 hopeaäyriä joka talolta ja torpalta. Koulumestarin velvollisuudeksi määrättiin opettaa lapsia eri tahoilla pitäjää, nim. emäseurakunnan kirkolla sekä Viitaniemen, Kortteisten, Maarianvaaran ja Varislahden kylissä, Kontiovaaran kirkolla sekä Selkisten ja Martovaaran kylissä. Koulumestarin virkaan seurakunta olisi halunnut pappismies Anthon Mahlmanin, joka oli kirkkoherra Poseniuksen lanko. Opettajaksi kuitenkin tuli Liperin kappalaisen Henrik Alopæuksen poika Arvid Alopæus, joka oli aikoinut ruveta isänsä tahdosta tämän apulaiseksi, mutta hänet tuomiokapitulin tutkinnossa v. 1763 oli huomattu tiedoiltaan heikoksi, joten pappisura häneltä katkesi. Siksi hän tahtoi ruveta koulumestariksi. Tuomiokapitulin läsnäollessa Alopæus luetti vasta-alkavia ja huomattiin välttäväksi koulumestarin virkaan. Kun sitten Liperin seurakunta v. 1763 halusi koulumestaria, ilmoitti Alopæuksen isä hänet tuomiokapitulin kehoituksesta viranhakijaksi edellä kerrotulla tuloksella.⁵³⁾ Täälläkin syntyi palkkarettelöitä pitäjäläisten kieltäytyttyä maksamasta palkkaa koulumestarilleen. Maaherra Ramsay tarkastusmatkallaan asettui pitäjäläisten puolelle ja eroitti Alopæuksen virasta, mutta tuomiokapituli puuttui asiaan ja hän sai virkansa takaisin. Kontiovaarassa toimitetussa tarkastuksessa moitittiin koulumestaria laiskaksi ja huolimattomaksi lasten opettamisessa. Alopæus puolustautui sillä, ettei hänelle ollut annettu

⁵²⁾ *Alcenius* III, s. 265.

⁵³⁾ *Alcenius* III, s. 298.

huonetta, missä hän olisi voinut opettaa lapsia.⁵⁴⁾ Seurakunta ei ollut luopunut ajatuksesta saada pappi koulumestariksi. Tämä toivomus esitettiin tarkastuksessa v. 1788.⁵⁵⁾

Kiteen kirkkoherra Anders Vinter otti v. 1763 väliaikaiseksi koulumestariksi Mikael Modigin. Päätös pitäjänkoulun perustamisesta oli tehty 1 p:nä toukokuuta 1763 pidetyssä pitäjänkokouksessa.⁵⁶⁾ Modig sai valtakirjan virkaansa v. 1764, vaikka hänet pidetyssä piispantarkastuksessa oli huomattu heikoksi tiedoiltaan. Modigin kuoltua otettiin v. 1773 koulumestariksi entinen kymnasisti Johan Hökbeg. Kiteeläiset tahtoivat myöskin pappia koulumestarikeeseen, sillä rovostintarkastuksessa seurakunta päätti, että koulumestarin tulee olla pappi. Seurakunnalla oli ehdokaskin virkaan. Toivottiin, että pitäjänapulainen Anders Vinter hoitaisi koulumestarin vastuunalaista tehtävää.⁵⁷⁾ Tuomiokapituli oli myöntämielinen seurakunnan toivomukselle ja antoi Vinterille v. 1781 konstitutoriaalinen pitäjänapulaisen ja koulumestarin toimiin.

Ilomantsissa oli v. 1764 pidetyssä piispantarkastuksessa päätetty ottaa pitäjään koulumestari, koska pitäjän lukutaito todettiin sangen heikoksi.⁵⁸⁾ Asia ei kuitenkaan näytä edistyneen tätä päätöstä pitemmälle, sillä v. 1780 tehtiin samanlainen päätös.⁵⁹⁾ Nyt järjestettiin koulumestarin palkkaus, ja tästä lähtien koulumestari toimi pitäjässä säännöllisesti.

Tohmajärven pitäjä lupasi syyskäräjillä v. 1768 palkata koulumestarin. Asia ei täälläkään ollut uusi, sillä neljä vuotta aikaisemmin — 1764 — kysymys oli ollut käsiteltävänä piispantarkastuksessa. Tällöin ei kuitenkaan vielä saatu asiaa myönteiseen päätökseen pitäjäläisten vastahakoisuuden tähden.⁶⁰⁾ Mutta edellä mainitusta päätöksestä huolimatta pitäjä

⁵⁴⁾ *Alcenius VIII*, s. 160.

⁵⁵⁾ *Alcenius VIII*, s. 119.

⁵⁶⁾ *Alcenius III*, s. 269 ja seur.

⁵⁷⁾ *Akiander, M.*, *Herdaminne I*, s. 372.

⁵⁸⁾ *Alcenius VIII*, s. 112.

⁵⁹⁾ *Alcenius VIII*, s. 119.

⁶⁰⁾ *Alcenius VIII*, s. 111.

vielä syyskuussa 1769 oli vailla koulumestaria. Ilmeisesti tässäkin tapauksessa oli tahallista viivyttelyä päätöksen toteuttamisessa. Mutta jo saman vuoden marraskuussa pitäjänkokous valitsi kirkkoherra Norrgrenin veljen ylioppilas Johan Norrgrenin, jota kirkkoherra tarjosi pitäjän koulumestariksi. On merkillepantava, että koulumestariksi useassa tapauksessa valittiin seurakunnan papin joku sukulainen. Tämä oli tavallaan luonnollistakin, koska koulumestariksi oli otettava lähinnä tarjolla oleva henkilö, joka katsottiin kelvolliseksi lastenopettajaksi.

Kiihtelysvaaran kappeli päätti v. 1787 ottaa oman koulumestarin. Toimi haluttiin antaa kappalainen J. Petreliukselle, mutta tämä katsoi tarjotun palkan liian pieneksi, joten asia hänen osaltaan raukesi. Silloin pitäjäläiset uhkasivat ottaa koulumestariksi jonkun talonpojan. Kappeli kuitenkin sai koulumestarin, koskapa v. 1792 ilmoitetaan lukkarinpojan Anders Tujulinin toimineen täällä monta vuotta koulumestarina.⁶¹⁾

Pälkjärvellä haluttiin v. 1765 koulumestariksi apulainen Henrik Almenius. Tuomiokapituli hyväksyiikin tämän seuraavana vuonna.⁶²⁾

Pielisjärven seurakunta oli jo aikaisemmin, v. 1756, tehnyt päätöksen koulumestarin ottamisesta. Seurakunnan kirkkoherra J. Stenius valitti, ettei lukutaito kaikista ponisteluista huolimatta ruvennut leviämään. Mainittuna vuonna hä kutsui Kajaanin porvarin Anders Lochtanderin Pielisjärven koulumestariksi.⁶³⁾

Iitti oli myöskin ensimmäisiä seurakuntia, jossa huolehdittiin lukutaidon kehityksestä vartavasten palkatun opettajan johdolla. Tuomiokapitulिन istunnossa 15 p:nä lokakuuta 1740 hyväksyttiin Iittiin lastenopettajaksi seurakuntalaisten yksimielisesti valitsema nuorimies Mathias Hellelin. Palkaksi määrättiin kappa viljaa talolta, mutta kaksi kappaa niistä taloista,

⁶¹⁾ Historiallinen arkisto XVI, II, s. 66.

⁶²⁾ *Alcenius* VIII, s. 278.

⁶³⁾ *Alcenius* III, s. 267.

joista lapsia oli nauttimassa koulumestarin opetuksesta.⁶⁴⁾ V. 1768 otettiin pitäjän koulumestariksi Arvid Anckeras.⁶⁵⁾

Elimäkeläiset olivat vastahakoisia ottamaan koulumestaria. Piispantarkastuksessa v. 1763 huomattiin nuoriso heikoksi lukutaidossa. Sentähden piispa kehoitti vetoamalla v:n 1762 kunink. päätökseen perustamaan pitäjään koulun, mutta kehoitus kaikui kuuroille korville. Rovasti David Starckin uhrautuvalla toiminnalla saatiin kuitenkin koulu Elimäellekin. Hän sai kokoon osaksi antamalla omia varojaan osaksi keräämällä 2812 vaskitaalaria ja 16 äyriä koulua varten. Summa talletettiin pankkiin ja opettajan palkkaamiseen käytettiin koroista 100 taalaria ja kirjojen ostamiseen köyhille lapsille 12 taalaria 16 äyriä. Lasten vanhempien velvollisuutena oli antaa vapaa ylläpito opettajalle, jonka oli kierrettävä pitäjän eri kylissä pitämässä koulua pappien antamien ohjeiden mukaan. Kun Anjala v. 1789 erotettiin Elimäestä, oli koulumestarin oltava määrätyt ajat vuorotellen kummassakin seurakunnassa.⁶⁶⁾ Rovasti Starckin lämmintä kansanopetuksen harrastusta osoittaa sekin, että hän laati seikkaperäisen ohjesäännön Elimäen pitäjänkoululle.⁶⁷⁾ Koulun varoja pyrittiin kartuttamaan harjoittamalla jonkinlaista kirjakauppaliikettä. Näin kokoon saatuja varoja käytettiin köyhien lasten koulunkäynnin helpottamiseksi. Pankkiin talletettujen varojen vuotuisia korkoja ei lähetetty rahana Elimäelle, vaan niillä ostettiin kirjoja, jotka myytiin pienestä voitosta varakkaiden lapsille ja tällä tavoin keräytyneillä varoilla ostettiin kirjoja köyhien lapsille.

Viipurin ympäristössä oli v. 1765 koulumestareita kaikissa pitäjissä. Viipurin pitäjässä oli innostusta lukemiseen, sillä siellä pitäjänkoulussa harjoittelivat sisälukua sekä vanhat että nuoret.⁶⁸⁾ Virolahdella oli edistytty lukutaidossa ja harras-

⁶⁴⁾ *Alcenius* VIII, s. 40.

⁶⁵⁾ *Alcenius* III, s. 300.

⁶⁶⁾ *Alcenius* VIII, s. 142.

⁶⁷⁾ *Leinberg, K. G.*, Handlingar rörande finska skolväsendets historia, ss. 146—152.

⁶⁸⁾ *Alcenius* III, s. 330.

tusta lukemiseen oli, koska koulumestari ilmaisi tyytyväisyytensä väestön lukuharrastuksiin.⁶⁹⁾

Yleisenä huomiona Karjalan seurakuntien kansanopetuksen järjestämisessä panee merkille, että koulumestarin ottamista käsittelevässä kokouksessa tavallisesti tehtiin kansanopetukselle myönteinen päätös, vaikka vastustakin ilmeni. Vastustuksen yleisesti aiheutti pelko menojen kasvamisesta. Koulumestarin ottamispäätöksestä huolimatta viipyi usein kauan, ennenkuin se käytännössä toteutettiin. Useassa pitäjässä haluttiin koulumestariksi pappi. Tässä ilmeni toisaalta pyrkimys supistaa koulumestarin pitäjään ottamisesta aiheutuvat uudet menot mahdollisimman pieniksi, toisaalta taas se osoittaa huolenpitoa saattaa lasten opettaminen mahdollisimman päteviin käsiin. Lasten opetuksen pappien käsiin uskominen oli huolehtimista seurakunnan henkisestä tilasta. Mikä oli sen luonnollisempaa, että opettajaksi kouluun, jonka opetusohjelmassa katkismuksen opetuksella oli keskeinen asema, haluttiin saada seurakunnan hengellisistä tarpeista vastuussa oleva henkilö. Papin arvovalta luonnollisesti opettajana edisti seurakunnan kristillis-siveellistä kehitystä kokonaan toisella tavalla kuin jonkun ehkä opinnoissaan epäonnistuneen henkilön, joka oli halukas ryhtymään pitäjän koulumestariksi. Papin haluaminen koulumestariksi oli ilmeisesti myöskin seurakuntalaisten antama tunnustus hänen aikaisemmasta toiminnastaan seurakunnan sielunpaimenena.

Papisto oli pitäjänkoulujen perustamisen yhteydessä osoittanut ymmärtämystä kansanopetusharrastuksille. Useimmissa pitäjissä papit olivat panemassa alulle pitäjänkoulun perustamista. Tuomiokapituli oli kansanopetusasiain keskuselin. Sen kehoituksesta otettiin pitäjänkoulun perustamisasia useassa tapauksessa esille. Se antoi valtakirjan koulumestarille virkaan. Niinkuin aikaisemmin on esitetty, perusti moni pitäjä koulumestarin viran piispantarkastuksessa tai, jollei siinä tilaisu-

⁶⁹⁾ *Alcenius* III, s. 330.

dessä vielä asiaa saatu lopulliseen päätökseen, siinä tehty aloite johti lopulta ennemmin tai myöhemmin pitäjänkoulun perustamiseen. Tuomiokapituli tahtoi myöskin jatkuvasti olla selvillä pitäjänkoulujen tilasta hiippakunnassa. Kiertokirjeessä 1765 nimenomaan tiedustellaan v:n 1762 kunink. päätökseen nojautuen, missä seurakunnissa on pitäjänkoulu ja millaisia sopimuksia niitä perustettaessa on tehty. Samalla kehoitettiin pappeja tekemään ehdotuksia, kuinka kouluja voitaisiin ylläpitää.⁷⁰⁾

Kansaa ei saatu kädenkäänteessä lukutaitoiseksi. Pieksämäellä esim. oli v. 1763 yli 80 20 vuotta täyttäneitä henkeä, joita ei voitu päästää ripille täydellisen tietämättömyyden tähden.⁷¹⁾ Kun muualtakin kuului samanlaisia valituksia, kehoitti tuomiokapituli 14 p:nä maaliskuuta 1767 papistoa valvomaan, että vanhemmat pitivät huolen lastensa opettamisesta.⁷²⁾ Tuomiokapituli lähetti kiertokirjeen 25 p:nä heinäkuuta 1798 sen johdosta, että Pro fide et cristianismo-seura oli lähettänyt 6 p:nä kesäkuuta 1798 kirjeen, jossa seura kehoitti tuomiokapitulia käyttämään arvovaltaansa koulujen perustamisessa. Tuomiokapituli kehoitusta noudattaen puolestaan kehoitti mainitussa kiertokirjeessään pappeja selittämään pitäjäläisille koulujen tarpeellisuutta ja hyötyä ja vaatimaan niiden perustamista pitäjään siinä laajuudessa kuin paikallisissa oloissa oli mahdollista.⁷³⁾

Pitäjänkoulujen perustamisen puolesta tehty sitkeä työ rupesi vähitellen kantamaan hedelmää, sillä pappien kokouksessa 22 p:nä helmikuuta 1801 esitetyt kertomukset seurakuntien tilasta olivat rohkaisevampia ja valoisampia kuin aikaisemmin. Tuomiokapitulikin voi kehoittaa pitämään tiukasti kiinni vaatimuksesta, ettei nuorisosta kukaan saanut ottaa osaa ehtoolliseen, ellei hän ymmärtänyt ja käsittänyt Lutherin Vähää

⁷⁰⁾ *Hornborg, A. J.*, Cirkulärbref, s. 19.

⁷¹⁾ *Alcenius III*, s. 262.

⁷²⁾ *Hornborg, e.m.t.*, s. 45.

⁷³⁾ *Hornborg, e.m.t.*, s. 223.

katkismusta ja Swebiliuksen katkismuksen selitysten 1, 2 ja 6 pääkappaletta.⁷⁴⁾

Pitkäaikainen ja vaivalloinen alkuraivaus kansanopetuksen vainiolla oli suoritettu. Vähitellen alkuvaikeuksien tultua voitetuksi kansanopetus alkaa saada myös uusia tehtäviä, mutta nekin kypsyvät hiljalleen. Niiden selvittely ei kuitenkaan kuulu tähän esitykseen.

⁷⁴⁾ *Hornborg*, e.m.t., s. 188.